

«بهره مندی از محیط زیست سالم، حق بنیادین همه ی نسل ها»^۱

حفاظت از محیط زیست و تعهدات دولت ها در قبال آن، یکی از مباحث عمده ی مطرح در حقوق بین الملل است که امروزه در قالب رشته ای به نام «حقوق بین الملل محیط زیست» مورد مطالعه قرار می گیرد.

صیانت از محیط زیست همچنین یکی از حوزه های مورد کاربرد در حقوق کیفری است. به نحوی که امروزه در قوانین داخلی بسیاری از کشورها از جمله ایران، اقداماتی مثل تخریب یا آلودگی محیط زیست و یا اعمالی که موجب برهم خوردن تعادل زیست محیطی شود، جرم و قابل مجازات دانسته شده است.^۲

در این مقاله به حقوق بین الملل محیط زیست و یا حقوق کیفری محیط زیست پرداخته نمی شود اما تلاش می شود تا به سیاق نگاشته های پیشین، بهره مندی و استفاده از محیط زیست سالم را به مثابه یک حق انسانی و از منظری حقوق بشری مورد بررسی قرار داده و گذری بر آن بنماییم.

جایگاه حق بهره مندی از محیط زیست سالم در نظام بین الملل حقوق بشر

استفاده و برخورداری از محیط زیست سالم، امروزه یکی از حقوقی است که در قالب نسل سوم حقوق بشر متجلی شده است.^۳ نسل سوم حقوق بشر به مجموعه حق هایی اطلاق می شود که مستقیم یا غیر مستقیم بر همه ی انسان ها و حتی نسل های آینده تاثیر می گذارد. تحقق آن ها سود همگان و نقض آن ها زیان همگان را در پی خواهد داشت. این دسته از حقوق کاملاً به هم وابسته و جدانشدنی هستند. برخورداری از آن ها حق همه افراد و ملت ها و تلاش برای تحقق و دستیابی به آن ها نیز تکلیف و مسوولیت همگانی است. به این دسته از حقوق، حقوق همبستگی نیز گفته می شود. بدین معنا که دستیابی به آنها نیازمند تلاش و تعامل جمعی همه ی بشریت است.

^۱ این مقاله پیش از این در خبرنامه کانون وکلای دادگستری اصفهان، شماره ۴۴، اسفند ۸۸، منتشر گردیده است.

^۲ از جمله بنگرید به مواد ۶۷۵ - ۶۷۹ - ۶۸۰ - ۶۸۶ - ۶۸۸ - ۶۸۹ قانون مجازات اسلامی.

^۳ تقسیم حقوق بشر به نسل های سه گانه، یک تقسیم بندی بر مبنای سیر تحول تاریخی حقوق بین الملل بشر است. برای آشنایی با این سیر تحول و مطالعه نسل های سه گانه حقوق بشر، بنگرید به: سید محمد قاری سید فاطمی، حقوق بشر در جهان معاصر، دفتر اول، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۸۲، صص ۴۱ الی ۴۳. همچنین بنگرید به مهدی ذاکریان، مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین المللی، نشر میزان، ۱۳۸۳، صص ۲۱۵ الی ۲۳۰، مقاله «نسل های سه گانه حقوق بشر» نوشته رها لوسین زهادی.

نخستین سند بین المللی که بطور مشخص به حق انسان بر محیط زیست سالم می پردازد، «اعلامیه استکهلم»^۴ است که در سال ۱۹۷۲ در جریان کنفرانس سازمان ملل در زمینه محیط زیست انسانی به تصویب رسیده است. این اعلامیه در اصل یکم خود بیان می دارد: «انسان دارای حق بنیادینی بر آزادی، برابری و شرایط مناسب زندگی در محیط زیستی است که امکان حیات شرافتمندانه و همراه با رفاه او را تامین نماید. و هم او واجد یک تکلیف و مسوولیت جدی در حفاظت و بهسازی محیط زیست برای نسل های حال و آینده می باشد.» بر طبق این اصل، زندگی در یک محیط زیست سالم و امن، شرط لازم برای بهره مندی از حقوق بنیادین بشری است. این اعلامیه همچنین در اصل دوم خود مقرر می دارد که منابع طبیعی زمین شامل: آب، هوا، گیاهان و ... و زیست بوم های طبیعی می بایست از طریق برنامه ریزی دقیق و مدیریت صحیح، برای منافع نسل های حال و آینده، محافظت و صیانت بشوند.

«منشور جهانی طبیعت»^۵ نیز که در سال ۱۹۸۲ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است از جمله ی اسناد بین المللی است که به موضوع محیط زیست سالم می پردازد. این منشور انسان را پاره ای از طبیعت و حیات او را وابسته به آن می داند و از اینرو برای افراد و دولت ها مسوولیت هایی را در راستای حفاظت از طبیعت و بهسازی آن در نظر می گیرد.

در چارچوب اسناد جهانی و شناخته شده ی حقوق بشر (همچون اعلامیه جهانی، میثاق حقوق مدنی و سیاسی و میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی)، بهره مندی از محیط زیست سالم به عنوان یک «حق مستقل» بطور صریح مورد شناسایی قرار نگرفته است. ولی این تحلیل وجود دارد که در این قبیل اسناد، حق بر محیط زیست سالم، به برخی از حقوق نسل اول و دوم، همچون حق بر حیات، حق بر حفظ تمامیت جسمانی و روانی، حق دسترسی به بالاترین استاندارد قابل حصول بهداشتی، حق داشتن استانداردهای مناسب و کافی از زندگی شامل آب و غذای مناسب، حق بر اطلاعات زیست محیطی، فرو کاسته می شود و ریشه در آنها دارد. به این معنا که بهره مندی از محیط زیست سالم از لوازم یا از نتایج پذیرش چنان حقوقی است.

بر خلاف اسناد جهانی، در سطح اسناد منطقه ای حقوق بشر، بهره مندی از محیط زیست سالم به عنوان یک حق مستقل، صراحتاً به رسمیت شناخته شده است. منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت ها (۱۹۸۱) از جمله کنوانسیون های منطقه ای است که در ماده ۲۴ خود اشعار می دارد: «همه ملت ها حق بهره مندی از محیط زیستی رضایت بخش و مناسب برای توسعه را دارا هستند.»

⁴. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (1972) , available on: <http://www.unep.org>

⁵. World Charter for Nature (1982). Available on: <http://www.mtnforum.org/rs/ol/browse.cfm?tp=vd&docid=457>

همچنین پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر موسوم به «پروتکل سان سالوادور»^۶ (۱۹۸۸) حق مذکور را صراحتاً مورد پذیرش قرار داده است و در ماده ۱۱ خود مقرر می‌دارد: «۱. هر کس حق زندگی در یک محیط زیست سالم و حق دسترسی به خدمات عمومی اساسی را خواهد داشت. ۲. دولت‌های عضو، حمایت، پاسداری و بهسازی محیط زیست را ترویج و ارتقا خواهند بخشید.»

این‌ها برخی از اعلامیه‌ها، کنوانسیون‌ها و میثاق‌هایی است که مستقیم یا غیر مستقیم حق مزبور را مورد اشاره و یا تصریح قرار داده‌اند.

در حوزه حقوق داخلی نیز اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از نمونه‌های بارز این حمایت است که با مقرر کردن یک تکلیف همگانی بر حفاظت از محیط زیست، بطور ضمنی حق مذکور را مورد شناسایی قرار می‌دهد. این اصل اشعار می‌دارد: «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن، حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است»

چالش میان حفاظت از محیط زیست و حق بر توسعه

مهمترین چالشی که امروزه محیط زیست با آن روبروست، پدیده‌ی روبه‌رشد توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی جوامع است. توسعه، همانند برخورداری از محیط زیست سالم، از جمله حق‌هایی است که در قالب نسل سوم حقوق بشر، همه‌ی انسان‌ها و جوامع از آن برخوردار هستند. توسعه، به معنای بهبود و ارتقای شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی است.^۷ مسأله‌ای که وجود دارد این است که توسعه خواه ناخواه بر محیط زیست پیرامون خود اثر می‌گذارد و متأسفانه تا امروز غالب این اثرات نیز منفی و در جهت تخریب و آلودگی آن بوده است. از اینرو اینجا یک چالش میان توسعه یافتن و حفظ محیط زیست، یا به تعبیر بهتر یک تزاخم میان دو حق، یعنی حق بر توسعه و حق بر محیط زیست سالم پدیدار می‌شود. به همین خاطر نیز در حوزه حقوق بشر تلاش‌های بسیاری برای رفع این تزاخم صورت گرفته است. در مباحث حقوق بشری هر جا سخنی از توسعه به مثابه یک حق می‌رود، مراد

^۶. Additional Protocol to the American Convention on Human Rights "Protocol of San Salvador." available on: <http://www.oas.org/juridico/English/treaties/a-52.html>

^۷. Hrea, Sustainable Development, available on: www.hrea.org

«توسعه پایدار» است. در توسعه پایدار، «انسان» محور اصلی توسعه است.^۸ در این نوع توسعه، رفاه ابنای بشر از راه تلفیق توسعه اجتماعی، توسعه اقتصادی و حفاظت و حمایت از محیط زیست تضمین می گردد. به تعبیر بهتر، توسعه در معنای پایدار آن هنگامی محقق می شود که سلامت و امنیت محیط زیست در تمامی ابعاد و جنبه های آن تامین و تضمین گردد. حق بر توسعه پایدار و حق بر محیط زیست سالم کاملاً به هم وابسته و دارای ارتباط ناگسستنی هستند.^۹ در این رابطه، اسناد بسیاری در سطح بین المللی به تصویب رسیده اند که ابعاد زیست محیطی توسعه را مورد تاکید قرار می دهند. از جمله ی این اسناد، «اعلامیه ریو دوزانیرو در زمینه محیط زیست و توسعه»^{۱۰} است که در سال ۱۹۹۲ به تصویب رسیده است. این اعلامیه در اصل سوم خود تاکید می کند که حق بر توسعه می بایست به گونه ای تحقق یابد تا بطور منصفانه ای نیازهای توسعه ای و زیست محیطی نسل های حال و آینده را برآورده سازد.^{۱۱} هدف توسعه پایدار، بهبود شرایط زندگی انسان هاست. از این رو توسعه اجتماعی و اقتصادی می بایست به گونه ای برنامه ریزی و انجام شود که از نظر زیست محیطی و زیست بوم شناسی، فاقد هر گونه عیب و خسارتی باشد و احیای مستمر منابع طبیعی و دسترسی به آنها برای نسل های حال و آینده، تضمین نماید.^{۱۲}

جهت روشن تر شدن این چالش به یک مورد آشنا اشاره می شود:

رودخانه ی زاینده رود

زاینده رود به واقع شاهرگ حیاتی منطقه مرکزی فلات ایران است و رودخانه ای است که در طول دوران حیات خود، نه تنها منشاء سرسبزی محیط پیرامون، که بستر ساز پیدایش بخش عظیمی از تمدن و فرهنگ بشری بوده است. آثار و میراثی که هر یک گوشه ای درخشان از هویت ما را شکل می دهند، بعضی بر روی این رودخانه و برخی در جوار آن پدید آمده اند.

از دوران قدیم، در منطقه ی پیرامون زاینده رود، گسترش روابط تجاری و توسعه ی بخش کشاورزی و... غالباً با محوریت این رود صورت می گرفته است. با این حال و برای نمونه، پل هایی که در دوره های مختلف تاریخی جهت توسعه روابط تجاری و تسهیل رفت و آمد بر روی این رودخانه احداث

^۸. اصل ۱ اعلامیه ریو: «انسان ها محور اصلی توسعه پایدار هستند. ایشان شایسته ی یک زندگی سالم و پر بار در سازگاری با طبیعت هستند.»

^۹. اصل ۲۵ اعلامیه ریو: «صلح، توسعه و حفاظت از محیط زیست، به هم وابسته و جدانشدنی هستند.»

^{۱۰}. Rio Declaration on Environment and Development (1992) available on: <http://www.hrea.org>

^{۱۱} اصل ۳ اعلامیه ریو: «حق بر توسعه می بایست به گونه ای ایفا شود که بطور منصفانه ای نیازهای توسعه ای و محیط زیستی نسل های حال و آینده را بر آورده سازد.»

^{۱۲}. Hrea, op cit.

شده اند یا شبکه ی آبرسانی دقیقی که نیاکان ما برای توسعه بخش کشاورزی (در قالب شبکه ی مادی ها) در کنار این رود ایجاد نموده اند و یا رشته قنات هایی که از دوران باستان به منظور مقابله با کم آبی و توسعه بخش کشاورزی در نزدیکی این رود حفر شده و همواره خود از عوامل زاینده گی این رود بوده است، هیچکدام موجب لطمه به محیط زیست زاینده رود و آلودگی آن و یا کاهش آب آن نگردیده اند. امروزه اما مدیریت غلط و برنامه ها و طرح های غیر کارشناسانه ی مربوط به توسعه ی بخش صنعت و کشاورزی و شهر سازی، زاینده رود را بیمار نموده و حیات آن را با تهدید جدی روبرو ساخته است. از یک سو ریختن پساب ها و زباله های صنعتی و شهری در این رودخانه و حتی در مواردی نشت نفت!^{۱۳} به درون آن، موجب آلودگی شدید زاینده رود را فراهم نموده و از دیگر سو بهره برداری غیر اصولی و بی رویه و سنتی از آب آن برای مصارف کشاورزی باعث کاهش جدی سطح آب این رودخانه گردیده، به گونه ای که در چند سال اخیر بحران خشکسالی را برای منطقه مرکزی ایران به همراه آورده است. خشک شدن و نابودی بخش وسیعی از تالاب بین المللی «گاو خونی» که هزاران سال مهاجرتگاه پرندگان مهاجر و زیستگاه گونه های خاصی از جانوران بوده است از جمله ی آثار این توسعه غیر علمی و غلط است.^{۱۴}

توسعه هم حق انسان و هم ضرورت حیات انسان و جوامع انسانی است. لیکن بی توجهی به ابعاد زیست محیطی آن، پایداری توسعه را متفی خواهد ساخت.^{۱۵} زمانی بهره برداری از زاینده رود و توسعه صنعت و کشاورزی و ... در پیرامون این رودخانه پایدار خواهد ماند که محیط زیست آن سالم و امن باقی بماند و با مدیریت دقیق و هماهنگ و برنامه ریزی های آینده نگرانه، از آلودگی آب آن جلوگیری و از کاهش آب آن پیشگیری به عمل آید.

این بحران اختصاص به زاینده رود ندارد. تالاب شادگان، دریاچه ارومیه، تالاب انزلی، جنگل های شمال، دریاچه مازندران، آب و هوای شهر های بزرگ و ده ها و ده ها مورد دیگر هر یک به شکلی در

^{۱۳} برای مطالعه دقیق این خبر مراجعه کنید به سایت اینترنتی «شرکت ملی پالایش و پخش فرآورده های نفتی ایران»، قابل دسترس در: <http://www.niordc.ir/index.aspx?siteid=78&pageid=529&newsview=5670>

^{۱۴} بنگرید به اظهارات محمد شاهی (رئیس سازمان نظام مهندسی کشاورزی و منابع طبیعی استان اصفهان) و مهدی بصیری (عضو هیات مدیره جمعیت حمایت از منابع طبیعی و محیط زیست) قابل دسترس در: <http://www.mardomsalari.com/Template1/Biography.aspx?VID=746> همچنین بنگرید به اظهارات محمد درویش (عضو هیات علمی موسسه جنگل ها و مراتع) قابل دسترس در: http://www.dw-world.de/popups/popup_printcontent/0,,4861000,00.html

^{۱۵} اصل ۴ اعلامیه ریو: «به منظور دستیابی به توسعه پایدار، صیانت از محیط زیست یک بخش جدانشدنی از روند توسعه را تشکیل می دهد. توسعه پایدار بدون مراقبت از محیط زیست به انجام نمی رسد»

معرض آلودگی و در شرف نابودی و تخریب‌اند. ریشه همه‌ی این‌ها در بی‌توجهی به ابعاد زیست محیطی توسعه است. توسعه بدون مراقبت از محیط زیست، پایدار نخواهد بود...^{۱۶}

---

^{۱۶}. نقد و نظر خود را از طریق این وبلاک با نگارنده در میان بگذارید: <http://www.niknameh.ir>